

Jasmin MEHIĆ, dipl.iur

KUŽNA MEZARJA U ZAVIDOVIĆIMA

Apstrakt: *U radu se govori o pojavi kuge na prostoru Bosne i Hercegovine, grada Zavidovića, kužnim mezarjima i predajama o kugi. Rad je koncipiran na osnovu objavljenih izvora, usmenih predaja i terenskog istraživanja. Date su katastarske parcele, geografske koordinate kao i fotografije kužnih mezarja u Zavidovićima.*

Ključne riječi: *kuga, Bosna i Hercegovina, Zavidovići, kužna mezarja.*

PLAGUE CEMETERIES IN ZAVIDOVICI

Abstract: *The paper talks about the appearance of plague in Bosnia and Herzegovina, in town of Zavidovici, plague cemeteries and legends about the plague. The paper was written on the basis of published sources, oral traditions and field research. Cadastral parcels, geographic coordinates and photos of plague cemeteries are given.*

Keywords: *plague, Bosnia and Herzegovina, Zavidovici, plague cemeteries*

UVOD

Mnogi autori su pisali o pojavi kuge u Evropi, Osmanskom Carstvu i Aziji. Prvi put na tlu Evrope kuga se pojavljuje 1348. godine kao Velika smrt, da bi se ista bolest pet stoljeća poslije nazivala Crna smrt ili Crna kuga. Kuga se pojavljivala ciklično od 16. do kraja 19. stoljeća. Po nekim izvorima, u našim krajevima kuga se pojavila prvo u predjelima Dalmacije, odakle se širila u unutrašnjost, u Hercegovinu i Bosnu, a po drugim autorima kuga se iz Bosne

raširila u dalmatinske gradove. Te podatke možemo pronaći u ljetopisima i hronikama franjevaca (Benić, Miletić, Lašvanin, Bogdanović). Neki drugi autori navode da se kuga pojavila iz Azije, da su je prenosili trgovački putnici, a ponegdje se navode i hadžije koje su donijele kugu po povratku sa svog misionarskog puta iz Arabije.

Nepostojanje osnovnih uslova za život (hrane, pitke vode, lijekova, odjeće, obuće), nerazvijena putna komunikacija, nepostojanje vodovoda i odvoda kanalizacije, nepostojanje bolnica i dovoljnog broja doktora pogodovalo je razvijanju raznih epidemija i bolesti. U navedenim vremenskim razdobljima za kugu jednostavno nije bilo lijeka.

Poznato je da je prvi oblik zdravstvene službe u Bosni i Hercegovini zabilježen u 18. stoljeću otvaranjem azila za duševne bolesnike u Hadži-Sinanovoj tekiji u Sarajevu, a da je prva bolnica kao ustanova izgrađena 1866. godine u Bosni i Hercegovini za vrijeme službovanja vezira Šerif Topal Osman - paše. Riječ je o Vakufskoj bolnici u Sarajevu.¹ Osim ove, za vrijeme osmanske uprave izgrađene su još četiri bolnice u Bosni i Hercegovini, kada je zdravstvenu zaštitu pružao malobrojni kvalificirani zdravstveni kadar. Austrougarske vlasti zatekle su 1878. godine u Bosni i Hercegovini nekoliko civilnih liječnika.²

Prvu bolnicu na području Zavidovića izgradila je firma „Eissler i Ortlieb“ 1903. godine. Zgrada je zauzimala 120 m², a sastojala se od dvije bolesničke sobe sa po 15 kreveta, ambulante, apoteke i prostorija za osoblje. U bolnici su radila dva ljekara.³

POJAVA KUGE U BOSNI I HERCEGOVINI

Ovom temom se, između ostalih, bavio i Damir Tadić, a posebno je zanimljivo istraživanje gdje navodi da se u livanjskom kraju kuga pojavljuje

¹ Izet Mašić - *Korijeni medicine i zdravstva u Bosni i Hercegovini*, Avicena, Sarajevo, 2004, 88

² Omer Ć. Ibrahimagić - *Prvi diplomirani liječnik iz Bosne i Hercegovine*, Medicus, Tuzla, 2001, 121

³ Jusuf Mujkić - *Zavidovići kroz historiju, društveno-ekonomski i kulturni razvoj područja zavidovičke općine od polovine XV do kraja XX vijeka – I tom, od 1463. do 1941. godine*, Općina Zavidovići, 1999, 178. Na strani 179 dat je tlocrt bolnice u Zavidovićima iz 1903.godine. Fotografija bolnice je objavljena u knjizi Jasmina Mehića - *Genealoška istraživanja zavidovičkih prezimena*, Centar za kulturu Zavidovići, 2017, 11

petnaest puta u dva stoljeća, prvi put 1532. godine, a zadnji put u periodu 1814-1818. godine.⁴

Kuga je i u 16. stoljeću imala svoje obrijese. Slovenski putopisac Benedikt Kuripešić je u svom djelu „Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530.“ zabilježio „da Bosna tada bješe rijetko naseljena zbog toga što je kuga po njoj često morila“, a u Bosni u to doba nije živjelo više od 200 hiljada stanovnika. Zemljom su harale razne zarazne bolesti koje su punile groblja.⁵ Tako je poznat podatak da je ista zabilježena u Foči 1582. godine od strane francuskog putopisca Forezjena.⁶

Posebno velika smrtnost vezuje se za 1731. godinu kada je u Sarajevu i Jajcu bila velika smrtnost od pošasti kuge. U Ljetopisu iste godine navodi se da nijedan grad u Bosni kuga ne poštedi: "Što od ove kuge pomro, mučno je znat broj. Ovo znam da u velikih misti kakono u Sarajevu, Mostaru, Banjoj Luci... na dan bi se po trista mrtaca kopalo. I u svoj Bosni nit osta grad, varoš, ni selo, gdi ne pomori."⁷ U istoj godini kuga je harala Hercegovinom. To je vidljivo iz pisma tadašnjeg stolačkog kapetana Ismail-bega Šarića upućenog u Dubrovnik.⁸

Naredna dva vremenska intervala koja su imala katastrofalne posljedice po živalj u Bosni su 1741-1744 i 1762-1765. Pojava kuge u ovom periodu zadokumentovana je iz dva izvora: Izvještaj banjalučkog kadije o dvjema privedenim ženama, odbjeglih od kuge, od 13. rebî'u-'l-âhira 1177. A. H. / petak, 21. X 1763. A. D i Pismo ljubinjskog kadije Omera sarajevskom kajmekamu Smail-begu Džennetiću od 9. zî-'l-ka'deta 1177. A. H. / četvrtak, 10. V 1764. A. D.⁹

Na mezarju Kantarevac u Mostaru na nišanu koji je uništen i ekshumiran 1954. godine, zabilježena je smrt Mustafe Karabega, koja je bila posljedica kuge iz 1764. godine.¹⁰

⁴ Damir Tadić - *Povijest zdravstvene skrbi i razvoja zdravstvenih ustanova u Livnu do Drugog svjetskog rata*, Zbornik radova znanstvenog simpozija, 2021, 148, dostupno na academia.edu, pristupio 13. 10. 2023

⁵ Nedim Hasić - *Istiha me glava boli: Čudesna historija medicine u BiH*, Stav, Sarajevo, 2022

⁶ Aiša Softić - *Zapisi usmenih predaja o kugi u Bosni i Hercegovini s kraja 19. stoljeća*, Godišnjak ANUBIH 49, Sarajevo, 2022, 156

⁷ Fra Nikola Lašvanin - *Ljetopis*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1981, 171-173

⁸ Hamdija Kapidžić - *Stolac u XVIII vijeku*, Slovo Gorčina 79, Mostar, 1997, 57-74

⁹ Nenad Filipović - *Oko kuge u Bosni i Hercegovini 1763-1764. godine*, Prilozi 49, 2020, 45-87

¹⁰ Enes Durmišević - *Sačuvaj nas Bože svega čega se plašimo*, Serija „Pandemija i pravo, Eseji, osvrti i komentari, br.13, Pravni fakultet, Sarajevo, 2020, 8

Godine 1782. nova velika kuga se raširila iz Sarajeva po čitavoj Bosni i Hercegovini: „raznijela po svoj Bosni i učinila strašan pomor... Zatim kuga kojoj nadiše [ime] oganj, po gradovim, osobito kod Turaka naglo moriaše.“¹¹

Bašeskija je zapisao da je u Sarajevu samo 1792. godine kuga odnijela 8.000 ljudi.¹²

Na tri epitafa na nišanima koji se nalaze u mezarju Careve džamije u Sarajevu 1797/1798/1799. može se pročitati da su umrli od kuge. O tome nam piše Mehmed Mujezinović.¹³

Najveća zabilježena kuga je bila 1814. godine. Širila se brzo u sve krajeve Bosne i Hercegovine. Smatra se da je polovina stanovništva u Bosni i Hercegovini umrla od kuge. Historičar Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit (1824–1888), u svom djelu Tarihi Bosna (Povijest Bosne) navodi: „Te godine pojavila se kuga u Bosanskom ejaletu. Kada se istom pojavila, bila je uzela žestokog maha, kasnije je jenjavala, ali se zadržala oko tri godine.“¹⁴ Na jednom tarihu na nišanu u haremu Careve džamije u Rogatici stajao je epitaf iz 1814. godine koji je zabilježio Mehmed Mujezinović u kojem se smrt od kuge u islamskoj tradiciji tretira kao mučenička (šehidska) smrt: “Ah smrti! (Prouči) Fatihu. Kada je Sabit otišao sa prolaznog u vječni svijet, Sa najljepšim znacima (ajet) završio je život Pokošen od kuge je kao mučenik (šehid umro). Pa neka u dženetu nađe užitak ... Arif napisa ... (oštećen tekst) To se dogodi hiljadu dvije stotine i tridesete.”¹⁵

Jako Baltić navodi i godinu 1862. kada se pojavila kuga, došavši iz Bugarske prvo u sarajevsko okružje a zatim se proširila na cijelu Bosnu: „*Kuga ova dojde u Bosnu iz Bugarske najprije u Sarajevsko okružje, ondale se raspali kano oganj po svoj Bosni*“.¹⁶ Istu godinu navodi i Rudolf Zaplate pod naslovom ‘Velika kuga u Sarajevu 1862. godine’ u časopisu Jugoslavenski list od 13. 1. 1933. godine.

¹¹ Jako Baltić - *Godišnjak od događaja i promine vrimena u Bosni 1754-1882*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1991, 61

¹² Mula Mustafa Ševki Bašeskija - *Ljetopis (1746-1804)*, prevod sa turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović, Sarajevo-Publishing, Sarajevo, 1997, 217-219

¹³ Pogledati više u Mehmed Mujezinović - *Islamska epigrafika I*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1974, 32, 33, 34

¹⁴ Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit - *Povijest Bosne 2*, El-Kalem, Sarajevo, 1999, 809

¹⁵ Mehmed Mujezinović - *Islamska epigrafika II*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1977, 98

¹⁶ Jako Baltić - *Godišnjak od događaja i promine vrimena u Bosni 1754-1882*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1991, 225–226

Godina 1892. se smatra za posljednju kada je kuga odnijela veliki broj stanovnika. Tada je Mehmed Šerbić kao liječnik pratio bosanske hadžije u Mekku, kada je njih 59 umrlo od kuge.¹⁷ Dokazi o tome su tzv. kužna groblja ili kugina groblja – groblja u koja su se sahranjivali samo umrli od kuge. U tim mjestima život se nikada nije obnovio.

KUGA NA PODRUČJU ZAVIDOVIĆA

Na nekoliko mjesta u literaturi navedena je epidemija kuge. Pojavom kuge u prvoj polovini 18. stoljeća većina stanovništva je pomrla, a ostali mještani su se „sklonili“ od bolesti – odselili.¹⁸ Za mnoga mjesta i porodice karakteristično je da su se nastanili na novi lokalitet nakon pojave kuge, odnosno selidbe zbog kuge. Tako je bilo i u mjestima Alići i Dolina. Mještani ovih naselja su živjeli na parcelama Kučerine i da su zbog kuge naselili prostor današnjeg sela Alići i Dolina.¹⁹ Za vrijeme rata kod Banja Luke (Boj pod Banja Lukom) 1737. godine u Bosni je harala kuga. To je bilo vrijeme velikih migracija stanovništva. Tako su došla dva brata Parić iz Zvornika a utočište su našli u današnjem selu Vikovići.²⁰ Porodica Čamdžić je naseljavala prostore današnjih sela Dolac i Dolina ali su prešli rijeku (Bosnu) i naselili Krčevine.²¹

Selo Skroze se nalazilo na današnjem lokalitetu iznad naselja Sutjeska. Mještani naselja Skroze su se sklonili od kuge na današnji prostor sela Skroze, na lijevoj strani rijeke Krivaje.²² Kazićani (mještani sela Kazići) su živjeli prije pojave kuge u Globarici odakle ih je kuga istjerala.²³ U selu Faljići (Lovnica) za porodicu Faljić se kaže da su nastali od starog Bajrama i starog Bećira iz Bećirovića, koji su poslije kuge naselili prostor Faljića.²⁴ U selu Tribići su živjeli muslimani i danas u Tribićima postoji staro muslimansko groblje. Iz Tribića je u vrijeme kuge 1835. godine u Sinanoviće doselio čovjek imena Sinan po kome je

¹⁷ Nedim Hasić - *Istiha me glava boli: Čudesna historija medicine u BiH*, Stav, Sarajevo, 2022

¹⁸ Fehim Mejrić - *Zavidovići na tragu prošlosti*, Dom štampe, Zenica, 2009, 14

¹⁹ Isto, 96

²⁰ Isto, 142

²¹ Jasmin Mehić - *Genealoška istraživanja zavidovičkih prezimena*, Centar za kulturu, Zavidovići, 2017, 32

²² Fehim Mejrić - *Zavidovići na tragu prošlosti*, Dom štampe, Zenica, 2009, 150

²³ Isto, 258

²⁴ Isto, 292

selo dobilo ime.²⁵ Selo Halilbašići nalazilo se između sela Mrđani i Žioke, u podnožju planine Klek. Mještani koji su živjeli u Halilbašićima odselili su na prostore današnjih Bajvata da bi se sklonili od kuge.²⁶ Naseljavanje sadašnjih porodica u selu Lijevča počelo je u vremenu kuge i rata kod Banja Luke u prvoj polovini 18. stoljeća.²⁷ U vremenu kada je Bosnom harala kuga, zaslužni vojnici iz bitke kod Banja Luke su naseljavali slobodne dijelove Bosne. Tako su dva brata iz okoline Bihaća doselila na prostor današnjeg sela Krajnići.²⁸

Rizah Odžekić navodi sljedeće: „Veoma su slične prilike i u porječju Gostovića gdje takođe većinu stanovništva u njegovoj dolini čine muslimani. Pravoslavno stanovništvo je u nekim selima naseljeno poslije kuga koje su ovdje harale u 18. stoljeću kada su neka sela u dolini Gostovića potpuno stradala. Da ne bi ova zemlja ostala neobrađena, begovi su naseljavali pravoslavno stanovništvo“.²⁹

Jusuf Mujkić navodi da je lokalno stanovništvo (muslimani), koje je bilo koncentrisano u gradskim naseljima, više stradalo od raznih epidemija. Poseban osvrt se daje na kugu iz perioda 1813 - 1817. godine.³⁰ Nihad Klinčević navodi mjesto Potkleče u vrijeme epidemije kuge kada je stanovništvo ovog naselja promijenilo lokaciju stanovanja kako bi izbjeglo ovu bolest.³¹ Istu lokaciju spominje i Jusuf Mujkić gdje navodi da se stanovništvo Potkleča preselilo iz njiva Ornice na njive Ognjile.³²

KUŽNA MEZARJA U ZAVIDOVIĆIMA

U našem gradu postojala su mnoga mezarja kojih danas nema. Posebno su zanimljivi lokaliteti gdje su se nekada sahranjivali umrli od kuge. Takav je slučaj

²⁵ Isto, 326

²⁶ Isto, 345

²⁷ Isto, 354

²⁸ Isto, 385

²⁹ Rizah Odžekić - *Zavidovići i okolina*, Narodni odbor opštine Zavidovići, Zavidovići, 1963, 51

³⁰ Jusuf Mujkić - *Zavidovići kroz historiju, društveno-ekonomski i kulturni razvoj područja zavidovičke općine od polovine XV do kraja XX vijeka – I tom, od 1463. do 1941. godine*, Općina Zavidovići, 1999, 32

³¹ Nihad Klinčević - *Stari nišani u naselju Potkleče u općini Zavidovići*, dostupno na academia.edu, 2021, 11

³² Jusuf Mujkić - *Zavidovići kroz historiju, društveno-ekonomski i kulturni razvoj područja zavidovičke općine od polovine XV do kraja XX vijeka – I tom, od 1463. do 1941. godine*, Općina Zavidovići, 1999, 290

bio i na lokalitetu Davulija. Mezarje Davulija je bilo najveće kužno mezarje na području Zavidovića. Tu se se sahranjivali mještani naselja Dubravica, Vrbica, Ridžali, Džebe, Majdan, Alići i Dolina. Nakon kuge, svako naselje je oformilo svoje mezarje, odnosno sahranjivali su svoje umrle na novim lokalitetima, odvojeno od Davulija. Fehim Mejrić navodi da je na ovom području tzv. mješovito groblje jer se sastojalo od nišana s turbanima kao i ravnim kamenim pločama koje su po rubovima bile ukrašene.³³ Mezarje na Davuliji je postojalo sve do 1965. godine kada fizički biva uništeno i razorano za potrebe trgovačkog preduzeća „Centar“, koje je na tom lokalitetu zasadilo šljivike.³⁴ Danas na ovom lokalitetu može se pronaći jedan nišan koji svjedoči o sahranjivanju ljudi koji su pomoreni od kuge. Isti se nalazi na katastarskoj općini Alići, broj parcele 1660.

Rizah Odžečkić navodi podatak da su kuge, između ostalih uzroka, utjecale na migracije stanovništva. Profesor Odžečkić navodi četiri vremenska intervala pojave kuge: „Kuga je harala u 18. stoljeću u nekoliko navrata i to od 1731-1732. zatim u toku 1737. pa 1741. i 1742., 1762. i 1782-1784. godine. Bilo je slučajeva da su stradali svi stanovnici pojedinih sela pa ih nije imao ko sahranjivati. Ipak su se sačuvala neka „kužna groblja“, a jedno od njih se nalazi zapadno od sela Dubravica“.³⁵

Ismet Mustić navodi da su na prostoru Rujnice sačuvana dva kužna mezarja: „Na ovom starom zapuštenom groblju nalazi se tridesetak grobova sa više ili manje očuvanim grobovima“.³⁶ Po pisanju Ismeta Fazlića, na lokalitetima Guvno, Kosa i Brijeg u selu Bajvati su kužna mezarja.³⁷ U knjizi „*Islamski nadgrobni spomenici na području Zavidovića*“ autor navodi nekoliko lokaliteta s kužnim mezarjima: Bajvati, Podvoda, Kuljani i Crnjevo.³⁸ Za ovaj rad navest ćemo primjere četiri kužna mezarja iz Zavidovića, a to su: Podvode, Jezero, Kuljani i Hasina ulica.

³³ Fehim Mejrić - *Zavidovići na tragu prošlosti*, Dom štampe, Zenica, 2009, 65

³⁴ Jasmin Mehić - *Davuljsko uništeno mezarje*, dostupno na https://www.youtube.com/watch?v=VVkRLJEE9_A, pristupio 15. 10. 2023

³⁵ Rizah Odžečkić - *Zavidovići i okolina*, Narodni odbor opštine Zavidovići, Zavidovići, 1963, 58

³⁶ Ismet Mustić - *Rujnica u vremenu i prostoru*, Planjax, Tešanj, 2018, 95

³⁷ Ismet Fazlić - *Osmanski nišani na Guvnu*, dostupno na <https://bajvati.ba/proslost-historija>, pristupio 15. 10. 2023

³⁸ Jasmin Mehić - *Islamski nadgrobni spomenici na području Zavidovića*, Kulturno-sportski centar, Zavidovići, 2023, 132, 147, 154, 188

Podvode (Rujnica)

Na ovom lokalitetu nalazi se kužno mezarje s trideset mezara obilježenih nišanima. Isto se nalazi na parceli broj 430 katastarske općine Rujnica, naziva Njivica, površine 3241 m². Geografske koordinate mezarja su 44°26'23.5"N 18°08'37.8"E.

Slika 1. Muški nišan s turbanom i mudževom iz 18. stoljeća na lokalitetu Podvode

Jezero (Junuzovići)

Na parceli broj 476, katastarske općine Junuzovići, naziva Jezero nalazi se sedam mezara s nišanima. Po rodu, imamo tri muška i četiri ženska nišana iz 18. stoljeća. Geografske koordinate su 44°28'47.7"N 18°13'39.4"E.

Slika 2. Muški nišani s turbanima bez mudževeze na lokalitetu Jezero

Kuljani

Na parceli broj 2849 katastarske općine Hajdarevići, u šumi, nalazi se dvadeset mezara s nišanima. Koordinate mezarja su 44°27'30.7"N 18°14'18.1"E.

Slika 3. Kužno mezarje u Kuljanima

Hasina ulica (Crnjevo)

Na lokalitetu zvanom Hasina ulica u selu Crnjevo postoji kužno mezarje. Na istom se nalazi šest mezara ozidanih kamenom, bez nišana. Lokacija se nalazi na katastarskoj općini Osječani, broj parcele 975, naziva Bara. Geografske koordinate su 44°23'14.8"N 18°24'22.1"E.

Slika 4. Kužno mezarje „Hasina ulica“ Crnjevo

NARODNA PREDAJA O KUGI

Usmene predaje o kugi su ostale zapisane. Zahvaljujući Kosti Hermanu, prvom direktoru Zemaljskog muzeja u Sarajevu, predaje o kugi su zabilježene 1897. godine, a iste se čuvaju u Folklornom arhivu Zemaljskog muzeja i predstavljaju najobimniji fond zapisane usmene građe o kugi u BiH.³⁹ Mnoge od tih predaja se vezuju za osobe (prvenstveno žene), udaljena mjesta, životinje,

³⁹ Aiša Softić - *Zapisi usmenih predaja o kugi u Bosni i Hercegovini s kraja 19. stoljeća*, Godišnjak ANUBIH 49, Sarajevo, 2022., 158

rijeke, šume, brda, ljekovito bilje i sl.. U Bašeskijino vrijeme, zavijanje psa, posebno u vrijeme ezana - poziva na molitvu, smatralo se predznakom kuge.⁴⁰

Bilo je rašireno vjerovanje među bosanskohercegovačkim stanovništvom je bilo da kuga neće u kuću koja ima psa.⁴¹

Kada se pojavila kuga, važno je pravilo „*od pušćanog metka se zakloni za debelo drvo, a od kuge za golemo brdo*“. Zanimljiva je legenda o nastanku sela Alići. Legenda glasi ovako: „*Za vrijeme kuge, na današnjem lokalitetu sela Alići i Dolina, bio je zemljoposjednik imena Huso. Od iste bolesti je pomoren. Iza njeg je ostala trudna supruga Alija. Kod kadije u Maglaju, provedena je ostavinska rasprava po šerijatskom zakonu. Ako Alija rodi muško ime, naslijedit će pola imovine, a druga polovina će pripasti Maglajskoj kapetaniji. Alija se porodila i rodila muško dijete, uzela je jednu polovinu posjeda i tu se nastanila. Otuda naziv mjesta Alići.*“⁴²

Mještani nekadašnjeg sela Skroze, koje je bilo iznad današnjeg naselja Sutjeska, nakon pojave kuge, nastanili su se na današnjem mjestu sela Skroze, na lijevoj obali rijeke Krivaje, na sjevernoj strani planine Klek. Kada su bježali od kuge, imali su vjerovanje da trebaju „*preći preko dvije vode*“ kako ih kuga ne bi stigla. Tako su prešli rijeke Bosnu i Krivaju – prešli su preko dvije vode.⁴³ Razlog prelaska Čamdžića preko rijeke Bosne, iz Doca i Doline na Krčevine je taj što je harala kuga pa je narod vjerovao da se treba iseliti i preći rijeku jer „*kuga neće preko vode*“.⁴⁴ Postoji legenda po kojoj je na vrhu brda Stolići, u naselju Mahoje, pronađeno blago. Čovjek sa dva sina je pronašao blago jer je „*pijuk zagrabio po jasprama (novci)*“. Vrh Stolića je po tome dobio ime „*Jasprice*“. Po toj legendi iskopali su četiri tovara blaga, ali ga nisu potrošili jer je, ubrzo poslije toga, kuga pomorila svih devet sinova i obadvije kćeri.⁴⁵

Danas je u Zavidovićima ostala legenda o kugi kada je „stigla“ u Dubravicu. Iz tog događaja proizašla je izreka „*šukadar bukadar u Dubravicu više*

⁴⁰ Mula Mustafa Ševki Bašeskija - *Ljetopis (1746–1804)*, prevod sa turskog, uvod i komentar Mehmed Mujezinović, Sarajevo-Publishing, Sarajevo, 1997., 138, 168

⁴¹ Aiša Softić - *Zapisi usmenih predaja o kugi u Bosni i Hercegovini s kraja 19. stoljeća*, Godišnjak ANUBIH 49, Sarajevo, 2022, 164

⁴² Fehim Mejrić - *Zavidovići na tragu prošlosti*, Dom štampe, Zenica, 2009, 96

⁴³ Po kazivanju Mustafe Kupusovića, izjavu uzeo Jasmin Mehić, 6. 4. 2015; Po kazivanju Hakije Imamovića, izjavu uzeo Jasmin Mehić, 8. 9. 2015; Po kazivanju Akifa Zvekčića, izjavu uzeo Jasmin Mehić, 18. 5. 2015

⁴⁴ Jasmin Mehić - *Genealoška istraživanja zavidovičkih prezimena*, Centar za kulturu, Zavidovići, 2017, 32

⁴⁵ Rizah Odžekić - *Zavidovići i okolina*, Narodni odbor opštine Zavidovići, Zavidovići, 1963, 19

nikada“. Po kazivanju Akifa Zvekića riječ je sljedećoj situaciji: „*Pričaju ljudi da je od nekog čovjeka žena otišla u štalu da muze krave i da je u jednom momentu došla kuga. Žena je uzela lopatu i potjerala kugu govoreći šukadar, bukadar, u Dubravicu više nikada*“.⁴⁶ Jedno od kužnih groblja nalazi se zapadno od sela Dubrave, za koju se zna da je hametice stradala od kuge pa se do danas očuvala izreka „*šukadar, bukadar u Dubravicu više nikada*“. Rizah Odžečkić navodi da su to govorili Dubravčani kada su ispred ove pošasti bježali na drugu stranu Bosne u Potkleče i tamo se naseljavali u nadi da bolest preko vode neće preći.⁴⁷

ZAKLJUČAK

U mnogim naseljenim mjestima općine Zavidovići postojala su kužna mezarja. Neka od njih su i danas na svom mjestu dok su mnoga uništena. Ova mezarja su zanimljiva jer sadrže specifične nadgrobne spomenike. Neki mezari su ograđeni/ozidani bez nadgrobnih spomenika, drugi oblici nadgrobnih spomenika su nišani s turbanima sa ili bez mudževeze (završetka). Na nekim lokalitetima imamo i ostale oblike nadgrobnih spomenika koje razvrstavamo po rodu, a radi se o dječijim i ženskim nišanima. Zanimljivo je da se na većini ovih nišana pojavljuju oznake u vidu zaprljanja ili zaraze, što su klesari znali i obilježiti prilikom izrade spomenika. Ovakvi tipovi nadgrobnih spomenika su specifični oblik islamske sepulkralne umjetnosti i sigurno zaslužuju dodatna istraživanja. Takođe, postoji potreba evidentiranja i dokumentovanja ovakvih lokaliteta, ne samo u Zavidovićima, nego na području cijele Bosne i Hercegovine. Ovakva mezarja predstavljaju materijalni dokaz i svjedočanstvo o prošlim epidemijama koje su uzimale danak u ljudskim životima, što je ostavilo dubok trag u demografskom i migracionom smislu kod lokalnog stanovništva.

⁴⁶ Po kazivanju Akifa Zvekića, izjavu uzeo Jasmin Mehić, 21. 6. 2016. godina

⁴⁷ Rizah Odžečkić - *Zavidovići i okolina*, Narodni odbor opštine Zavidovići, Zavidovići, 1963, 58

SUMMARY

There were plague cemeteries in many populated places of the municipality of Zavidovici. Some of them are still in place today, while many have been destroyed. These cemeteries are interesting because they contain specific tombstones. Some graves are fenced/walled without headstones, other forms of headstones are turbaned with or without a mujeveza (finish). In some localities, we also have other forms of tombstones that we classify by gender, and these are children's and women's niches. It is interesting that most of these niches show marks in the form of soiling or infection, which stonemasons knew how to mark when making monuments. These types of tombstones are a specific form of Islamic sepulchral art and certainly deserve further research. Also, there is a need to record and document such localities, not only in Zavidovici, but throughout Bosnia and Herzegovina. Such cemeteries represent material evidence and testimony of past epidemics that took their toll on human lives, which left a deep mark in terms of demographics and migration among the local population

LITERATURA

1. Baltić Jako (1991): *Godišnjak od događaja i promine vrimena u Bosni od 1754. Do 1882.*, Veselin Masleša;
2. Bašeskija Ševki Mula Mustafa (1997): *Ljetopis (1746-1804)*, Sarajevo-Publishing;
3. Durmišević Enes (2020): *Sačuvaj nas Bože svega čega se plašimo*, Serija „Pandemija i pravo, Eseji, osvrti i komentari, br.13, Pravni fakultet;
4. Filipović Nenad (2020): *Oko kuge u Bosni i Hercegovini 1763-1764. godine*, Prilozi 49;
5. Fazlić Ismet (2021): *Osmanski nišani na Guvnu Bajvati*, bajvati.ba;
6. Hadžihuseinović Muvekkīt Salih Sidki (1999): *Povijest Bosne 2*, El-Kalem;
7. Hasić Nedim (2022): *Istiha me glava boli: Čudesna historija medicine u BiH*, stav.ba;
8. Ibrahimagić Omer (2001): *Prvi diplomirani liječnik iz Bosne i Hercegovine*, Medicus;
9. Kapidžić Hamdija (1997): *Stolac u XVIII vijeku*, Slovo Gorčina;

10. Klinčević Nihad (2021): *Stari nišani u naselju Potkleče u općini Zavidovići*, academia.edu;
11. Lašvanin Nikola (1981): *Ljetopis*, Veselin Masleša;
12. Mujezinović Mehmed (1974): *Islamska epigrafika I*, Veselin Masleša;
13. Mujezinović Mehmed (1977): *Islamska epigrafika II*, Veselin Masleša;
14. Mujkić H. Jusuf (1999): *Zavidovići kroz historiju (društveno-ekonomski i kulturni razvoj područja zavidovičke općine od polovine XV do kraja XX vijeka – I tom, od 1463. do 1941. godine)*, Općina Zavidovići;
15. Mašić Izet (2004): *Korijeni medicine i zdravstva u Bosni i Hercegovini*, Avicena;
16. Mejrić Fehim (2009): *Zavidovići na tragu prošlosti*, Dom štampe Zenica;
17. Mehić Jasmin (2016): *Davuljijsko uništeno mezarje*, dostupno na https://www.youtube.com/watch?v=VVkRLJEE9_A;
18. Mehić Jasmin (2017): *Genealoška istraživanja zavidovičkih prezimena*, Centar za kulturu;
19. Mehić Jasmin (2023): *Islamski nadgrobni spomenici na području Zavidovića*, Kulturno-sportski centar Zavidovići;
20. Mustić Ismet (2018): *Rujnica u vremenu i prostoru*, Planjax Tešanj;
21. Odžević Rizah (1963): *Zavidovići i okolina*, Narodni odbor opštine Zavidovići;
22. Softić Aiša (2022): *Zapisi usmenih predaja o kugi u Bosni i Hercegovini s kraja 19. stoljeća*, Godišnjak ANUBIH 49;
23. Tadić Damir (2021): *Povijest zdravstvene skrbi i razvoja zdravstvenih ustanova u Livnu do Drugog svjetskog rata*, Zbornik radova znanstvenog simpozija.